

“DAYANIQLI İQTİSADI İNKİŞAF NƏZƏRİYYƏSİNİN TARİXİ, ELMİ-NƏZƏRİ VƏ METODOLOJİ ƏSASLARI”Məmmədzadə Tural Tahir oğlu¹**XÜLASƏ**

Tədqiqatın məqsədi - Tədqiqatın əsas məqsədi çağdaş dayanıqlı inkişaf konsepsiyasının nəzəri-metodoloji əsaslarını milli iqtisadiyyatın inkişafının əhalinin həyat keyfiyyətinə təsirini açıqlamaqdan ibarətdir.

Tədqiqatın metodologiyası - Tədqiqatın metodik əsasları yerli, Türkiyə və xarici ölkə mütəxəssislərinin elmi araşdırmaları, o cümlədən dayanıqlı iqtisadi inkişaf konsepsiyasının formalaşdırılmasının problemlərinə həsr olunmuş işlərdir.

Tədqiqatın tədbiqi əhəmiyyəti - Məqalədə dayanıqlı inkişaf anlayışının tarixi, onun tədqiqinin klassik iqtisadçıların əsərlərindəki yeri və rolu araşdırılmış, dayanıqlı inkişafın nəzəri konsepsiya kimi iqtisad elminə daxil olması, onun qlobal dünya tələbatına çevrilməsi istiqamətində həyata keçirilən layihələr haqqında araşdırmalar aparılmışdır.

Tədqiqatın nəticələri - Dayanıqlı inkişaf və dayanıqlı iqtisadi inkişafa bir sistem kimi yanaşılmışdır. Araşdırmada həmçinin dayanıqlı inkişaf sözünün mənası, yaranma mənbəyi, müasir dövrdə onun hansı mənanı kəsb etməsi, bu terminə verilən təriflər haqqında ümumi məlumatlar da nəzərdən keçirilmişdir.

Tədqiqatın elmi yeniliyi - Dayanıqlı inkişaf və dayanıqlı iqtisadi inkişafa bir sistem kimi yanaşılmışdır.

Açar sözlər: Dayanıqlı inkişaf, ekologiya, cəmiyyət, iqtisadiyyat, sənaye, konsepsiya, torpaq, meşə.

Giriş.

Dünyada baş verən müharibələr, dünya ölkələrində iqtisadi inkişaf strategiyasının dəyişməsi, baş verən qlobal proseslər beynəlxalq aləmdə bəzi müsbət istiqamətlərlə yanaşı mənfi nəticələrin də ortaya çıxmasına səbəb oldu. Ortaya çıxan mühüm problemlərdən biri kimi ekoloji tarazlığın pozulması, inkişafın yeni konsepsiyasının hazırlanması zərurətini ortaya çıxardı.

XVIII əsrdə I Sənaye İnkilabının baş verməsi nəticəsində meydana gələn texnoloji dəyişikliklər ətraf mühitdə bir sıra ekoloji problemlər yaratdı. İqtisad elminin qarşısında duran mühüm vəzifələrdən biri məhdud resurslarla planetin mövcud ehtiyaclarını ödəmək olsa da, elmi araşdırmalar göstərir ki, bu resurslardan səmərəsiz istifadə gələcək nəsillərin tələbatlarının ödənilməsi üçün kifayət etməyəcəkdir. Bu istiqamətdə yaranabiləcək problemin həllinin məqsədyönlü addımlarından biri “dayanıqlı inkişaf” konsepsiyasının qəbul edilməsi olmuşdur.

Bir çox tədqiqatlarda “dayanıqlı inkişaf” anlayışına yanaşılsa da, onun geniş məzmunlu mahiyyəti haqda nəzəri fikirlər hələ də tədqiqat obyektinə çevrilməkdədir.

Araşdırma zamanı dayanıqlı iqtisadi inkişaf proseslərinin tədqiqinə tarixi-məntiqi ardıcılıqla yanaşılmış, empirik iqtisadi tədqiqat metodlarından, müşahidə, seçmə analiz, sintez, induksiya, deduksiya metodlarından istifadə edilərək ayrı-ayrı tədqiqatçıların fikirləri ümumiləşdirilmişdir.

Materiallar və metodlar.

Araşdırma zamanı dayanıqlı iqtisadi inkişaf proseslərinin tədqiqinə tarixi-məntiqi ardıcılıqla yanaşılmış, empirik iqtisadi tədqiqat metodlarından, müşahidə, seçmə analiz, sintez, induksiya, deduksiya metodlarından istifadə edilərək ayrı-ayrı tədqiqatçıların fikirləri ümumiləşdirilmişdir.

¹ Məmmədzadə Tural Tahir oğlu, “Naxçıvan” Universiteti, turalmemmedov521@gmail.com, 0000-0002-9876-613X

Tədqiqat zamanı müəyyən edildi ki, dayanıqlı inkişaf anlayışının əsası klassik siyasi iqtisad məktəbinin nümayəndələri, Tomas Maltus, David Rikardo və Con Stüart Millə əlaqəlidir. Tomas Maltusun fikrincə ərazi və resurslar məhduddur, bu səbəbdən də əhalinin sayının davamlı artımı resurs çatışmazlığına gətirib çıxara bilər. Bu problemin həlli olaraq “əhali artımının məhdudlaşdırılması” fikrini irəli sürmüşdür (Meybullayev, 2005).

David Rikardo da Tomas Maltusla eyni fikirdə olduğunu qeyd edərək deyirdi ki, əhali tərəfindən istismar olunan torpaqların miqdarı ilə əhalinin sayındakı artım nisbəti xeyli çoxdu və getdikcə torpaqlar daha çox əhalinin tələbatını ödəməli olacağından yüksək səviyyədə istismar səbəbindən bu torpaqların məhsuldarlığı azalacaqdır. David Rikardonun düşüncəsinə görə, torpağın məhsuldarlığının azalması da öz növbəsində təbii artımın azalması ilə müşayiət olunacaqdır (Meybullayev, 2005).

Con Stüart Millin iqtisadi görüşlərinə görə, əhalinin həyat səviyyəsinin artması ancaq iqtisadi inkişafda dayanıqlığa nail olmaq nəticəsində meydana gələ bilər. Qeyd etməliyik ki, klassik iqtisadçıların nəzəri görüşləri ötən əsrin sonlarına yaxın meydana çıxan və nəzəri əsaslarla konsepsiyalaşdırılan dayanıqlı inkişaf anlayışının təməlini təşkil edir.

Klassik iqtisadçılar təbii resursların öz-özünü bərpa edə bilməsi və potensial ehtiyatlarının kifayət qədər olması ilə bağlı fikirləri uzun müddət xələfləri olan araşdırmaçı alimlər tərəfindən ekoloji məsələlərə diqqəti azaltmış və bu da təbii resursların kortəbii formada istismar olunmasına gətirib çıxarmışdır. Bu yanaşmalara nəzər salsaq görürük ki, onların düşüncələrinə görə təbii resursların ehtiyatları tükənməzdir və onların istehsalı cəlb edilib hər hansı məhsul formalaşdırılması tükənməzdir. Onların düşüncəsinə görə əsas olan bu resurslardan insanların hazırkı tələbatlarını ödəyə biləcək şəkildə istifadə olunaraq yeni məhsullar istehsal etməkdən ibarətdir və bu proses zamanı meydana gələcək kənar təsirlərə diqqət yetirmək önəmli deyildir.

Klassik iqtisadi məktəbin nümayəndələrinin nəzəri müddəaları ilə yanaşı, dayanıqlı inkişaf anlayışının ilk praktiki izlərinə XVII və XVIII yüzilliklərdə Avropada inkişaf etdirilən meşə təsərrüfatlarının idarə olunması ilə bağlı məsələlərdə də rast gəlinir.

1662-ci ildə Con Evelin tərəfindən iddia olunan nəzəriyyəyə görə İngiltərədə oduncaq ehtiyatlarının sürətlə istimarı nəticəsində xeyli sayda ağac tükənmiş və bununla da ekoloji tarazlıq pozulmuşdur. Onun irəli sürdüyü fikrə görə, təbii mühitin, ağacların, yaşıllıqların kütləvi şəkildə qırılaraq, tükənməsinin qarşısını almaq, tarazlığı qorumaq məqsədilə davamlı olaraq yeni ağacların əkilməsi, yaşıllıq zolaqlarının salınması milli prioritet vəzifə olmalıdır. Con Evelinin bu nəzəri müddəaları onun “Sylva” adlı sənədində qeyd edilmişdir. “Sylva” sənədi dayanıqlı inkişaf anlayışının istifadə edildiyi və əhəmiyyətinin nəzərə çarpdığı ilkin sənədlərdən hesab olunur (5, s.75).

1713-cü ildə Con Evelin və fransız nazir Jan Batis Kolbertin düşüncələrinə əsaslanan Hans fon Karlovits meşə təsərrüfatlarının dayanıqlı idarə olunması konsepsiyasını inkişaf etdirmişdir. Dayanıqlı inkişafa dair nəzəri baxışlara A.Piqunun yazmış olduğu əsərlərində də yer verilmiş, 1912 və 1920-ci illərdə çap olunan əsərlərində dayanıqlı inkişaf haqda fikirlər irəli sürmüşdür (İslamzadə, 2018).

Dayanıqlı inkişaf konsepsiyası ilk dəfə 1987-ci ildə, Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Brundtland Hesabatında öz əksini tapmış və Qro Harlem Brundtland tərəfindən “Ümumdünya ətraf mühit və İnkişaf konsepsiyası” üçün hazırlanmış “Ortaq gələcəyimiz” hesabatında bu şəkildə ifadə olunmuşdur: Konsepsiyanın mahiyyəti gələcək nəsillərin həyatını təhlükə altına qoymadan, indiki nəsillərin tələbatının sosial, iqtisadi və ekoloji cəhətdən normal ödənilməsindən ibarətdir (Şəkərəliyev, 2011).

1989-cu ildə Dünya Bankı Hesabatına görə, davamlı inkişaf insanlar arasında bərabərliyin bir ölçüsü kimi göstərilir, adam başına azalmayan fayda olaraq qiymətləndirilmişdir (Sadıqova, 2019).

İngilis dilində “sustain” – möhkəmləndirmək, kömək etmək və “to be able” qabiliyyətli olmaq sözlərindən əmələ gələn “Sustainable development” “Davamlı inkişaf” və ya “Dayanıqlı inkişaf” termini bu günün və gələcək dövrlərin inkişafını nəzərdə tutan bir konsepsiya əsasında meydana gəlmişdir.

XX əsrin sonlarında yaradılmış Davamlı İnkişaf Beynəlxalq İnstitutu (İNSD) davamlı inkişafa belə bir tərif verir: “Davamlı inkişaf – vahid ətraf mühit, iqtisadi səmərəlilik və xalqların rifahının cəmləşməsi deməkdir”.

Beynəlxalq miqyasda “Davamlı inkişaf” layihələri 1972-ci ildə ilk dəfə olaraq 113 ölkənin iştirakı ilə BMT-nin Stokholm Konfransında həyata keçirilmiş bir çox ölkələrin ekoloji siyasətə təsiri müəyyənləşdirilmişdir. BMT-nin Stokholm Ətraf Mühit Konfransı Bəyannaməsini həyata keçirməyi hədəfləyən Rio Konfransı, yeni və qlobal tərəfdaşlıq yaratmaq üçün dövlətlərin, hökumətlərin, sektorların və qeyri-hökumət təşkilatlarının əməkdaşlığı ilə qlobal ətraf mühitin və inkişaf sisteminin qorunması məqsədi ilə təşkil edilmişdir. Bu konfransda dünyada mövcud olan resurslardan səmərəli istifadə üçün beynəlxalq əməkdaşlığın vacibliyi vurğulanıb. Bundan əlavə, əvvəlki konfranslardan fərqli olaraq, yerli idarələrin, qeyri-hökumət təşkilatlarının və müxtəlif təbəqələrin nümayəndələrinin, eləcə də mərkəzi dövlət qurumlarının iştirakı ilə “çoxsəslı və iştirakçı” yanaşması işlənilib hazırlanmışdır.

1976-cı ildə Vancouverdə keçirilən qısaca Habitat adlandırılan İnsan Məskənləri üzrə BMT-nin ilk Konfransından sonra 3-14 iyun 1996-cı il tarixləri arasında İstanbulda Habitat II Sammiti keçirilmişdir. BMT-nin Ətraf Mühit və İnkişaf Konfransının nəticələrinin Habitat Gündəliyi ilə inteqrasiyası məqsədilə Habitat II İstanbul Bəyannaməsində: “Xüsusilə sənayeləşmiş ölkələrdə qeyri-davamlı istehlak və istehsal nümunələri, qeyri-tarazlı əhali dəyişiklikləri, o cümlədən struktur və paylanma dəyişiklikləri və əhalinin həddindən artıq artması tendensiyalarına üstünlük verilməsi, evsizliyə, yoxsulluğun artması, işsizliyə, sosial təcrid, ailənin dağılması, qıt resurslar, əsas infrastrukturun və xidmətlərin olmaması, adekvat planlaşdırmanın olmaması, artan güvənsizlik və zorakılıq, ətraf mühitin pisləşməsinə, “fəlakətlərin artan sürətlə təsirinə” diqqət çəkilmişdir.

Rio+5 Sammiti 1992-ci il Rio Konfransında qəbul edilmiş tarixi qərarların son beş ildə necə qəbul edildiyini qiymətləndirmək və bu qərarların reallığını və tətbiqini qiymətləndirmək üçün 1997-ci ildə Nyu Yorkda keçirilmişdir. BMT-nin Xüsusi Sessiyası kimi təşkil edilən bu sammitin nəticəsi olaraq Rio Konfransının gözlənilən və olmalı olanı verə bilmədiyi, buna görə də daha konkret təşəbbüslərin irəli sürülməsinin zəruriliyi vurğulanıb.

Yohannesburq Sammiti Rio Konfransının son on ilini qiymətləndirmək və gələcək inkişaf strategiyalarını müəyyən etmək üçün 26 avqust - 4 sentyabr 2002-ci il tarixləri arasında keçirilmişdir. Bəzi mənbələrdə “Rio+10” adlandırılan bu sammitin ən mühüm xüsusiyyəti həm sammitə hazırlıq, həm də görüşlər zamanı cəmiyyətin bütün təbəqələrinin iştirakının təmin edilməsinə üstünlük verilməsi göstərilir. Elə hesab edilir ki, aparıcı dövlətlərin sammitin işində iştirakı davamlı inkişafın təmin olunması üçün lazımı nəticəni verə bilər.

Nəticələr və müzakirə

Bu gün bir çox ölkələrdə davamlı inkişafın təmin olunması məqsədilə ciddi iqtisadi tədbirlər həyata keçirilməkdədir. İqtisadi araşdırmalar zamanı tədqiqatçıların əksəriyyəti “Davamlı inkişaf” və “davamlı iqtisadi inkişaf” terminlərini eyni mənada işlədirlər. Bu fikirlərlə razılaşaraq, belə qənaətə gəlmək olar ki, davamlı inkişaf bir-biri ilə sıx qarşılıqlı

əlaqədə olan iki əhəmiyyətli amilə əsaslanır. Birincisi tələbat amili. Bu amil yoxsul təbəqənin mövcudluğu üçün ən zəruri xarakter daşıyır. İkinci amil isə məhdudlaşdırma amilidir. Belə bir nəticəyə gəlmək olar ki, davamlı inkişafın əsas vəzifəsi cəmiyyətin ehtiyac və tələbatlarını fasiləsiz olaraq təmin etməkdir. İqtisad elminin qarşısında duran əsas məsələ məhdud resurslar şəraitində cəmiyyətin artan tələbatını ödəməklə yanaşı gələcək nəsillərin də həyatını təhlükə altına qoymamaqdan ibarətdir.

İstifadə olunan Ədəbiyyat

1. Şəkərəliyev A.Ş “Dövlətin iqtisadi siyasəti: Dayanıqlı və davamlı inkişafın təntənəsi”, Bakı: “İqtisad Universiteti”, 2011
2. Sadiqova P.İ “Azərbaycanda davamlı inkişafın təmin edilməsində maliyyə siyasətinin rolu” mövzusunda magistr dissertasiyası, Bakı-2019
3. Meybullayev M.X. İqtisadi təlimlər tarixi. Bakı: Nurlar NPM, 2005, 560 s.
4. İslamzadə V.İ “Dayanıqlı iqtisadi inkişafın təmin edilməsində xarici iqtisadi əlaqələrin rolu və vəzifələri” mövzusunda magistr dissertasiyası, Bakı-2018
5. <http://www.donellameadows.org/wp-content/userfiles/Limits-to-Growth-digital-scan-version.pdf>

HISTORY, SCIENTIFIC-THEORETICAL AND METHODOLOGICAL FUNDAMENTALS OF THE THEORY OF SUSTAINABLE ECONOMIC DEVELOPMENT

Summary

The purpose of the research: The main purpose of the research is to determine the theoretical and methodological basis of the concept of modern sustainable development, to explain the role of financial mechanisms in the development of the national economy and the quality of life of the population.

The methodology of the research: The methodological basis of the research is the scientific research and achievements of local, Turkish and foreign experts, as well as the work on the problems of forming the concept of sustainable economic development.

The practical importance of the research: The article examines the history of the concept of sustainable development, the place and role of its research in the works of classical economists. The article also researches the projects implemented in the field of economic development as a theoretical concept of sustainable development, its transformation into a global mechanism.

The results of the research: Sustainable development and sustainable economic development are approached as a system. The study also considered the meaning of the word sustainable development, its source, its meaning in modern times, and general information about the definition of this term.

The scientific novelty of research: Sustainable development and sustainable economic development are approached as a system.

Keywords: Sustainable development, ecology, society, economy, industry, concept, land, forest.

ИСТОРИЧЕСКИЕ, НАУЧНО-ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ И МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ТЕОРИИ УСТОЙЧИВОГО ЭКОНОМИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ

Резюме

Цель исследования: Основной целью исследования является определение теоретико-методологических основ концепции современного устойчивого развития, объяснение роли финансовых механизмов в развитии национальной экономики и качества жизни населения.

Методология исследования: Методологическую основу исследования составляют научные исследования и достижения отечественных, турецких и зарубежных специалистов, а также работа над проблемами формирования концепции устойчивого экономического развития.

Важность исследовательского приложения: В статье рассматривается история возникновения концепции устойчивого развития, место и роль ее исследования в трудах экономистов-классиков. В статье также исследуются проекты, реализуемые в сфере экономического развития, как теоретическая концепция устойчивого развития, его превращение в глобальный механизм.

Результаты исследования: Устойчивое развитие и устойчивое экономическое развитие рассматриваются как система. В исследовании также рассмотрено значение слова «устойчивое развитие», его источник, его значение в современности и общие сведения об определении этого термина.

Научная новизна исследования: Устойчивое развитие и устойчивое экономическое развитие рассматриваются как система.

Ключевые слова: Устойчивое развитие, экология, общество, экономика, промышленность, концепция, земля, лес.